

Соціально-економічне дослідження мікро-, малих та середніх підприємств у Миколаївській області (Україна)

Грудень 2023 року – лютий 2024 року

КЛЮЧОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

- Незважаючи на макроіндикатори, що вказують на відновлення економіки у 2023 році (зростання ВВП, збільшення експорту та зниження інфляції), **більшість перешкод для бізнес активності, про які повідомили респонденти, були зумовлені економічними факторами, пов'язаними з війною**. Серед ключових проблем - зниження попиту, зростання виробничих витрат, логістичні проблеми, надмірний податковий тиск та занепокоєння щодо інфляції. З багатьма з цих проблем, як повідомлялося, стикалися підприємства незалежно від статі їхніх власників.
- Опитані підприємці в Миколаївській області відзначили, що **брак кваліфікованих працівників у зв'язку з тривалою війною є одним із найбільших викликів, з якими вони стикаються**. В умовах переміщення закордон або мобілізації до лав Збройних сил значної частки робочої сили, підприємці були змушені змінювати стратегії найму. Зміни стосувалися зниження вимог до найму на роботу та набір менш кваліфікованих або досвідчених працівників. Як наслідок, опитані підприємці наголошували на необхідності навчальних програм для працівників.
- Зміни у гендерній динаміці **у зв'язку з масовою еміграцією жінок за кордон, внутрішнім переміщенням та мобілізацією чоловіків до армії** створили як можливості, так і виклики для економічної участі жінок. Підприємства повідомили, що намагаються наймати жінок та представників інших вразливих груп на посади, які раніше обіймали чоловіки. Водночас **підприємства, якими володіють жінки, частіше повідомляли про фінансові проблеми, а самі підприємці стикалися з особливими труднощами, пов'язаними з доглядом за дітьми та іншими домашніми обов'язками**.
- Спостерігався **брак взаємодії між бізнесом та місцевою владою**. Хоча більшість опитаних підприємців вважали, що державна підтримка важлива для відновлення бізнесу після повномасштабного вторгнення, багато хто взагалі не контактував з місцевою владою, не мав детальної інформації про державні плани відновлення та розвитку у своїй місцевості, не вважав, що існуючі плани відповідають їх бізнес-інтересам, і не користувався жодною формою державної підтримки бізнесу протягом минулого року.

58%

опитаних підприємців
відчули значний вплив
гендерно-демографічних
змін на їхню діяльність

53%

опитаних підприємців не
контактували з місцевою
владою взагалі з моменту
започаткування їхнього бізнесу

КОНТЕКСТ ТА ОБҐРУНТУВАННЯ

Повномасштабна війна Росії з Україною, яка триває понад два роки, суттєво вплинула на економічне та бізнесове середовище країни. Станом на січень 2024 року прямі збитки українській інфраструктурі через війну склали близько 157 мільярдів доларів США¹. Це призвело до виникнення специфічних перешкод для відновлення та розвитку підприємництва, особливо для бізнесу, очолюваного жінками. На початку війни 64% мікро-, малих та середніх підприємств (ММСП) тимчасово призупинили діяльність або закрились². Хоча переважна більшість з них вже відновили свою роботу, вони продовжують зазнавати значного тиску через фінансові проблеми та фізичні втрати виробничих потужностей (будівель, обладнання) і трудових ресурсів. За підтримки Міністерства закордонних справ Канади REACH проводить серію соціально-економічних досліджень для надання інформаційної підтримки ACTED у реалізації проєкту «Забезпечення економічних можливостей жінок для відновлення та розвитку» (SEED). У 2023 році REACH Україна провела дослідження у 4 областях: Одеській, Миколаївській, Вінницькій та Чернігівській. Результати цих досліджень сприяють ухваленню рішень щодо типу та цільових орієнтирів програм допомоги для підтримки мікро- та малого бізнесу, очолюваного жінками, а також підвищують обізнаність щодо стандартів розробки ринково орієнтованих гуманітарних програм на ранніх стадіях відновлення.

ЕКОНОМІЧНИЙ ОГЛЯД ТА ПЕРЕДУМОВИ

Макроекономічний контекст

Після різкого падіння реального ВВП на 29% у 2022р. після початку повномасштабного вторгнення, у 2023р. економіка України показала невелике зростання, на близько 5% зростання реального ВВП³. Інфляція сповільнилася після різкого зростання наприкінці 2022р.⁴. За даними опитування Національного банку України, підприємства по всій країні були більш оптимістичними щодо короткострокової перспективи у жовтні 2023 - березні 2024 р., ніж у той самий період роком раніше⁵.

Однак попри зафіксовані позитивні зрушення, економіка продовжує нести суттєві втрати. Станом на січень 2024 року Україна зазнала прямих збитків у розмірі 157 млрд дол. США, завданих фізичним активам, таким як житловий фонд, інфраструктура та промислові об'єкти⁶. З лютого по листопад 2022 року на окупованій частині території Миколаївської області велися активні бойові дії, сукупний збиток від яких склав 7,9 млрд дол. США, посівши сьому сходинку у переліку найбільш постраждалих областей⁷. Внаслідок обстрілів постраждали або знищені понад 600 підприємств та 240 інфраструктурних об'єктів Миколаївської області⁸, а з початком вторгнення у місті припинилось централізоване водопостачання через постійні обстріли насосних станцій⁹.

До війни значну частку у структурі економіки Миколаївської області займали сільське господарство та промисловість. Сільськогосподарські угіддя області займають понад 2 млн га, що становить 5% орних земель України. Основними галузями сільського господарства є рослинництво (озима пшениця, ячмінь, кукурудза, соняшник, цукровий буряк, овочі, баштанні культури) та тваринництво. У важкій промисловості провідні місця посідали машинобудування та металургія, причому на регіон припадало до 50% виробництва суднобудівної промисловості країни, понад 90% виробництва газових турбін і 80% видобутку глинозему в країні¹⁰.

Значна частина цієї сільськогосподарської та промислової продукції проходить транзитом через порти Миколаївської області. У 2021 році Миколаївський порт обробив 29,87 млн тонн вантажів (зокрема, зерно, оброблені метали та рослинні олії), що становить 19,5% від загального обсягу по Україні¹¹, а усі порти області сукупно забезпечили 30-40% надходжень до бюджету області¹². Однак зараз порти не працюють з безпекових міркувань¹³, оскільки лівий берег Дніпровського лиману, через який ці порти виходять до Чорного моря, окупований Росією.

Бізнес динаміка

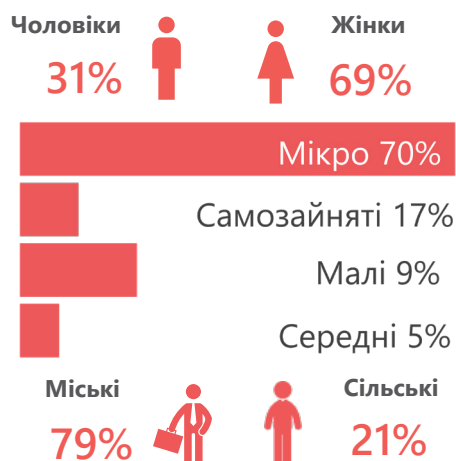
У 2023 році в Миколаївській області було зареєстровано 900 нових компаній, а також відкрито 8 000 фізичних осіб-підприємців (ФОП¹⁴) (що є низьким показником по країні в цілому)¹⁵. У тому ж році частка жінок серед нових підприємців становила 58%, а серед директорів нових компаній - 33% (аналогічні показники загалом по країні - 56% та 31%, відповідно)¹⁶. У 2024 році жінки як і раніше відкривають більшість ФОПів в Україні, переважно у секторах роздрібної торгівлі та інформаційних послуг, тоді як чоловіки частіше реєструють ФОПи у сферах комп'ютерного програмування та оптової торгівлі¹⁷.

Обстріли та постійні безпекові ризики серйозно вплинули на бізнес-середовище області. За даними Державної служби статистики, після значних збитків у 2022 році, прибутки підприємств Миколаївської області у 2023 році досягли лише 18% від довоєнного рівня. В області все ще тривають заходи з розмінування, і попри те, що більшість сільгоспугідь розміновані¹⁸, сотні тисяч гектарів все ще потребують перевірки на наявність вибухонебезпечних предметів¹⁹. Водночас обстріли енергоінфраструктури і надалі призводять до перебоїв з електропостачанням підприємств та споживачів.

МЕТОДОЛОГІЯ

Соціально-економічне дослідження мікро-, малих та середніх підприємств було проведено на основі даних, зібраних у період з 4 грудня 2023 року по 2 лютого 2024 року. В рамках дослідження було зібрано кількісні та якісні дані від 613 представників ММСП у чотирьох областях, у тому числі 115 у Миколаївській. В рамках якісної частини дослідження було проведено 8 індивідуальних інтерв'ю. Розподіл інформантів у вибірці залежно від розміру підприємств базується на даних Державної служби статистики. Він пропорційно представляє приблизно 80% мікропідприємств (включаючи самозайнятих), приблизно 15% малих підприємств та близько 5% середніх підприємств. Результати є індикативними і відображають досвід опитаних підприємств. Окрім того, за допомогою скриптів, розроблених в RStudio, було зібрано дані про резюме та вакансії, опубліковані на порталі пошуку роботи Work.ua.

Частка ключових інформантів за статтю, розміром підприємства та типом населеного пункту

ТРУДНОЩІ У ВЕДЕННІ БІЗНЕС ДІЯЛЬНОСТІ

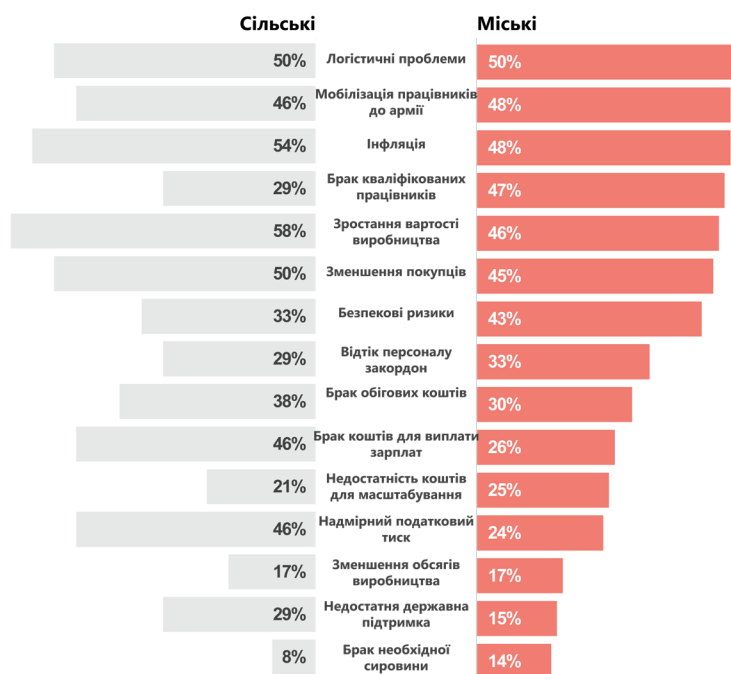
ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕШКОДИ ТА ПЕРЕШКОДИ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ: ФУНКЦІОНУВАННЯ БІЗНЕСУ

Опитані власники бізнесів вважали, що з-поміж секторів економіки Миколаївської області найбільше внаслідок війни постраждали сільське господарство, торгівля та виробництво, зокрема виділяли харчову промисловість (57%), рослинництво (55%), виробництво непродовольчих товарів (45%), роздрібну торгівлю (43%), сферу перевезень (37%), оптову торгівлю (36%) та тваринництво (36%). За словами ключових інформантів, серед іншого на ці сектори впливають проблеми з імпортом та експортом продукції, збиток для фізичних активів через руйнування будівель у володінні бізнесу та замінування сільгоспугідь. Водночас респонденти вбачали найбільший потенціал для зростання саме в цих секторах, а також у будівництві.

Війна ускладнила ведення бізнес діяльності: опитані підприємства повідомили про широкий спектр проблем, пов'язаних із ланцюгами поставок, зокрема зменшення кількості кваліфікованих працівників, зниження попиту, логістичні проблеми (як із отриманням сировини, так і з доставкою товарів споживачам), а також енергетичні проблеми – наприклад, зростання цін на паливо та перебої з постачанням електроенергії внаслідок обстрілів.

Серед опитаних підприємств, які орієнтуються на експорт товарів, 64% мали додаткові проблеми з експортом продукції після початку вторгнення – переважно з логістичними маршрутами (часто пов'язаними з блокадою портів та кордонів на шляху до європейських ринків). За словами ключових інформантів, адаптація до змін у логістиці часто призводила до збільшення собівартості продукції.

Рисунок 1: Перешкоди у веденні бізнес-діяльності, з якими зіткнулися опитані підприємства після початку вторгнення (кілька варіантів відповіді, N=115)

«Якщо брати Миколаїв загалом і в цілому, то можемо сказати, що скоро буде два роки, як триває війна, а логістичний ланцюг не відновлений. І поки не буде повністю звільнений Херсон, логістика Миколаєва буде паралізована. [...] Тому що Миколаїв став логістично як тупикове місто. [...] Тобто дорога на Херсон закрита, звідти нічого везти, з Миколаєва нічого везти, порти закриті».

Підприємця, 54 роки, малий бізнес, Миколаївський район

Крім того, 31% підприємців відзначили появу додаткових труднощів із закупівлею певних товарів чи послуг, зокрема через проблеми з логістикою та зміну постачальників – хімікатів, добрив, текстилю, обладнання, продукції іноземного виробництва, а також внаслідок здорожчання української сировини на тлі відсутності іноземної. Ці чинники позначилися і на плануванні бізнесу та виробництва.

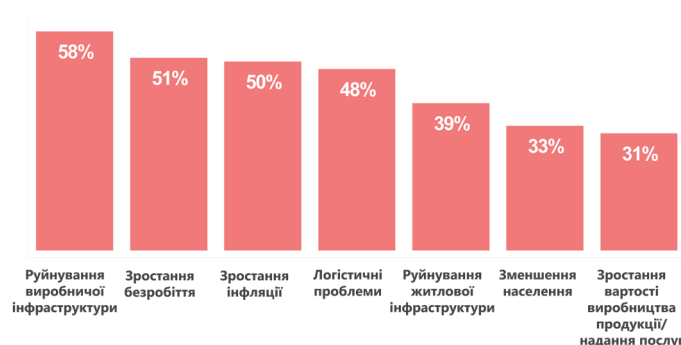
За повідомленнями, війна також вплинула на кінцеву ланку ланцюга постачання: опитані підприємства відзначили зниження попиту (часто через те, що клієнти виїжджають з регіону та/або мають менше вільних коштів). За даними ключових інформантів, через падіння обсягів продажів у поєднанні зі збільшенням витрат (наприклад, подорожчанням енергоносіїв, транспортних послуг та сировини) деяким підприємствам бракувало коштів для розширення бізнес-активності або використання ринкової кон'юнктури.

«Ми були змушені закрити кафе на пірроку, перша причина – безпековий фактор, коли літають ракети і навколо панує хаос, ти перестаєш думати про бізнес. [...] По-друге, у нас не було споживачів, не було клієнтів, все зупинилося на той час. [...] За овочами до війни ми їздили в Херсон, а зараз постачаємо їх з миколаївських оптових баз. Ціни на продукти під час війни значно зросли, тому, відповідно, ми також були змушені підняти ціни в кафе, що також не найкращим чином позначилося на кількості клієнтів і на нашому обороті».

Підприємця, 38 років, мікробізнес, Миколаївський район

Багато викликів для бізнесу відображають загальні соціально-економічні проблеми громад, в яких вони працюють. Опитані підприємці назвали фізичні руйнування та зменшення кількості населення нагальними соціально-економічними проблемами, що постали перед їхніми громадами після початку війни (Рисунок 2).

Рисунок 2: Найбільш нагальні соціально-економічні проблеми у Миколаївській області, на думку ключових інформантів (кілька варіантів відповіді, N=115)

ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕШКОДИ ТА ПЕРЕШКОДИ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ: ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

Зміни в соціально-демографічній структурі трудових ресурсів призвели до нестачі кваліфікованих працівників, що ключові інформанти в Миколаївській області відзначили як основну проблему для їхніх бізнесів.

62% власників бізнесу вважають дефіцит кадрів найвідчутнішим наслідком впливу війни на їхні ланцюги постачання. Тоді як підприємства, очолювані чоловіками, значно частіше згадували мобілізацію своїх працівників до армії як перешкоду для ведення бізнесу після повномасштабного вторгнення (72% проти 37%), підприємства, очолювані жінками, частіше згадували про виїзд своїх працівників за кордон (35% проти 25%).

«Нас вже сильно бомбили, і багато моїх дівчат, з якими ми працювали, - ці професіонали, яких готували роками, в яких я була впевнена, які були моїми найкращими працівниками, - поїхали шукати кращого життя».

Підприємця, 33 роки, малий бізнес, Миколаївський район

Більше третини опитаних власників бізнесу (38%) вважали, що спровоковані війною гендерно-демографічні зміни вплинули на їхню бізнес-активність. 61% з них не змогли вирішити цю проблему, а підприємці під час індивідуальних інтерв'ю зазначали, що брак робочої сили призвів до затримок і сповільнення темпів виробництва. З огляду на складну безпекову ситуацію, ключові інформанти зазначили, що їм було важко розробляти бізнес-плани, а 37% повідомили, що не мають чітких бізнес-планів на найближчі місяці (Рисунок 3). Однак **37% опитаних підприємств зазначили, що вони намагаються найняти нових працівників**, (цифра зростає до 47% серед підприємств, якими володіють чоловіки), імовірно, через нестачу кадрів.

Рисунок 3: Плани бізнесу на найближчі 6 місяців, за повідомленнями ключових інформантів (кілька варіантів відповіді, N=115)

Респонденти відзначали низку стратегій адаптації до браку персоналу, включаючи **набір нових працівників**, механізми для **утримання існуючого персоналу**, **перерозподіл обов'язків між співробітниками та навчання/перепідготовку персоналу**. Деякі з них також зазначили, що почали наймати на роботу внутрішньо переміщених осіб (ВПО), а 29% опитаних підприємств повідомили, що серед їхніх

працівників є представники вразливих груп населення, насамперед люди з інвалідністю та пенсіонери.

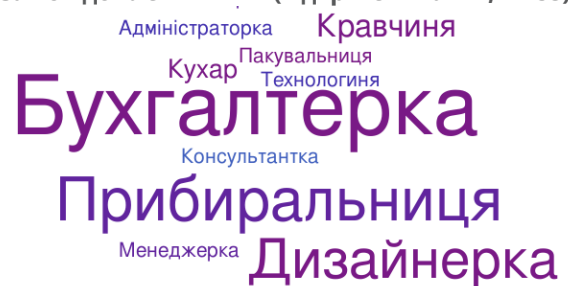
В умовах значних кадрових змін **34% підприємців наголосили на потребі в додатковій професійній освіті та програмах навчання/перепідготовки працівників**. Зокрема, респонденти відзначили потребу в навчанні працівників у таких сферах, як маркетинг, IT, бізнес-планування, бухгалтерський облік, фінансова та юридична грамотність, підготовка технічних спеціалістів (майстри, електрики, інженери, водії, зварювальники), а також професійне навчання, наприклад, кулінарія, косметологія, виробництво меблів.

«Дівчата [працівниці] повернулися до нас з Польщі, з Румунії. [...] Ми їх усіх взяли назад. Не умови праці, а концепція трошки змінилася, так би мовити. Тому що, знаєте, якщо раніше у нас працювала одна людина і робила тільки одну роботу, то зараз ми налаштовані так, що кожен повинен бути універсальним. Він повинен знати і вміти робити одну-дві роботи, перекривати один одного. [...] Зараз у мене двоє наших спеціалістів навчаються в коледжі харчових технологій, тобто це дівчата, які прийшли на зміну тим, хто пішов. [...] І оскільки не кожна має певну освіту [...] ми підвищуємо кваліфікацію цієї людини. Вона проходить курси, стажування і вже може працювати кондитером».

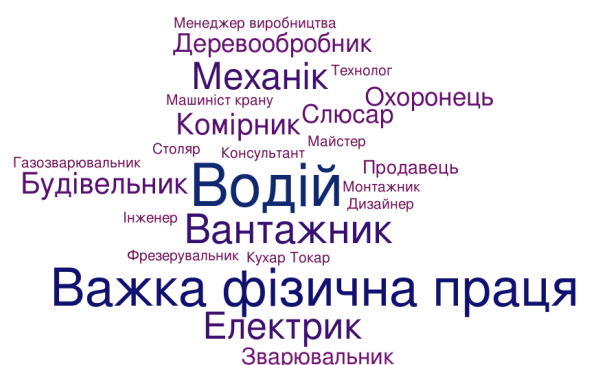
Підприємця, 54 роки, малий бізнес, Миколаївський район

Хоча респонденти припускають, що жінки все частіше виконують чоловічу роботу, **чіткий гендерний поділ у професійній сфері, схоже, зберігається**. Дані порталу з Work.ua показали, що жінки переважають серед шукачів роботи у сферах послуг, торгівлі, бухгалтерії, освіти і науки, краси та охорони здоров'я, тоді як чоловіки частіше шукають роботу в сільському господарстві, автосервісі, будівництві, сфері безпеки та виробництві. Водночас 47% опитаних підприємців, які мають найманих працівників, зазначили, що у них є посади, на які частіше наймають чоловіків, а 50% повідомили, що у них є вакансії, на які наймають переважно жінок (Рисунок 4 і 5).

Рисунок 4: Посади, на які найчастіше наймали жінок, за повідомленнями KI (відкрите питання, N=53)

Рисунок 5: Посади, на які найчастіше наймали чоловіків, за повідомленнями KI (відкрите питання, N=49)

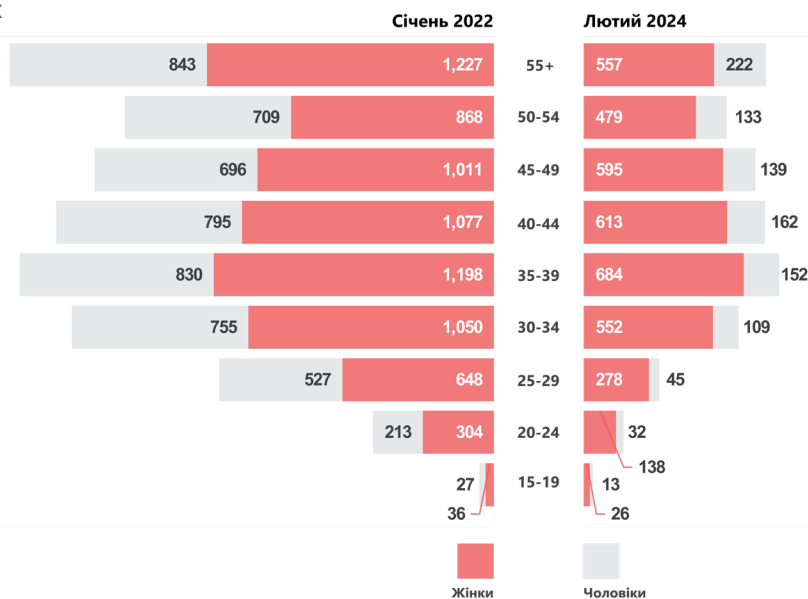

ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

За даними Державної служби зайнятості²⁰, у Миколаївській області спостерігається **зменшення кількості безробітних, зареєстрованих у центрах зайнятості**, особливо серед чоловіків. Серед зареєстрованих, частка жінок, які шукають роботу, значно зросла з початку війни: 1,38 жінки на 1 чоловіка у січні 2022 року (середнє співвідношення за всіма віковими групами) порівняно з 3,89 жінки на 1 чоловіка у лютому 2024 року. Ймовірно, через побоювання щодо мобілізації чоловіки уникають відвідування центрів зайнятості і можуть шукати роботу через інтернет-портали з пошуку роботи або прямі запити до роботодавців.

«Проблема зараз буде дуже гостро стояти з працівниками, тому що ви не зможете взяти на роботу чоловіків. Тому що як тільки ти когось офіційно оформиш, вони [тобто військкомати] прийдуть до тебе і скажуть: «Привіт». Якщо чоловіки працюють, то неофіційно. До прикладу мій чоловік працює офіційно і чекає повістки. Одна вже була. Підприємця, 45 років, мікробізнес, Миколаївський район

Рисунок 6: Кількість безробітних осіб, зареєстрованих Державною службою зайнятості, за статтю та віком (січень 2022 р. - лютий 2024 р.)

ТРУДНОЩІ ДЛЯ ЖІНОК-ПІДПРИЄМИЦЬ

МОТИВАЦІЯ

Опитані жінки та чоловіки часто мали схожу мотивацію для започаткування власної справи, хоча жінки частіше згадували бажання працювати на себе (76% жінок проти 58% чоловіків), збільшення доходу (66% проти 42%) та сімейний бізнес (22% проти 11%) (Рисунок 7).

«Мене мотивувало те, що мій чоловік звільнився з роботи. А у нас були маленькі діти. Треба було займатися своєю справою, бо чоловік має великий виробничий досвід, а я - бухгалтерський, тому я керівник. У нас сімейний бізнес, невістка трохи допомагає в бухгалтерії. Це суто сімейний бізнес, тому що у нас немає нікого в управлінській команді, крім членів нашої сім'ї». Підприємця, 57 років, мікробізнес, Первомайський район

Рисунок 7: Мотивація ключових інформантів для започаткування власного бізнесу, за статтю (кілька варіантів відповіді, N=115)

ПЕРЕШКОДИ

Хоча багато проблем бізнесу в Миколаївській області пов'язані з економічними факторами, викликаними війною, а не зі статтю керівника, підприємства жінок, частіше повідомляли про фінансові проблеми, а самим підприємцям було складно забезпечувати догляд за дітьми та виконувати інші домашні обов'язки.

Опитані жінки частіше, ніж чоловіки, повідомляли, що використовували власні заощадження (92% проти 81%) та позики від друзів і рідних (15% проти 8%) як джерела капіталу для започаткування власної справи, а також рідше, ніж чоловіки, повідомляли про використання банківських кредитів (11% проти 25%). Опитані підприємці обох статей часто стикалися з однаковими перешкодами під час започаткування свого бізнесу і відзначали брак знань про систему оподаткування та процес реєстрації бізнесу, а також корупцію. Однак **жінки дещо частіше відзначали брак стартового капіталу в якості перешкоди (35% проти 28%), а також рідше повідомляли про відсутність проблем (28% проти 42%)** (Рисунок 8 нижче).

Жінки також частіше, ніж чоловіки, виділяли **відсутність обігових коштів** як перешкоду для їхнього бізнесу після початку повномасштабної війни (37% проти 19%). За повідомленнями, іншими фінансовими перешкодами були: **відсутність коштів для виплати заробітної плати, відсутність коштів для масштабування бізнесу, занепокоєння щодо інфляції та надмірне оподаткування** (Рисунок 9 нижче).

ТРУДНОЩІ ДЛЯ ЖІНОК-ПІДПРИЄМИЦЬ

ПЕРЕШКОДИ

Рисунок 8: Перешкоди, з якими зіткнулися ключові інформанти при започаткуванні власного бізнесу (кілька варіантів відповіді, N=115)

за дітьми впливає на їхню підприємницьку діяльність та/або на роботу їхніх працівників. Якісні дані також свідчать про те, що брак закладів з догляду за дітьми збільшує навантаження на жінок-підприємниць.

«У нас працюють тільки жінки. [...] Все трохи змінилося. Ситуація така, що жінки керують бізнесом, а чоловіки воюють. [...] У нас працюють самотні матері, які не мають допомоги від родичів по догляду за дитиною. Тобто садочки не працюють, школи не працюють, немає з ким залишити дітей. [...] Швачка не може працювати віддалено. Звичайно, дітей нікуди подіти. А вже садочки не працюють, школи не працюють. Це проблема номер один у Миколаєві. Я бачу це не тільки на своєму підприємстві, а всюди, де працюють жінки. А жінки зараз є основною робочою силою. Підприємця, 55 років, середній бізнес, Миколаївський район

Під час індивідуальних інтерв'ю підприємці повідомляли, що обов'язки по догляду за дітьми, декретна відпустка та домашні обов'язки обмежують їхню здатність започаткувати та вести власний бізнес. Ці проблеми загострилися через збільшення домашнього навантаження на жінок після початку війни (часто пов'язане з неможливістю проводити очне навчання у школах), а також через збереження гендерних стереотипів щодо ролей у сім'ї.

ГЕНДЕРНА ДИСКРИМІНАЦІЯ

99% опитаних підприємців у Миколаївській області не відчували на собі проявів гендерної дискримінації. Ті, хто відчув, повідомили, що вона була пов'язана з гендерними стереотипами, сексуальними домаганнями, обмеженим доступом чи несприйняттям у бізнес-середовищі, де домінують чоловіки. Якісні дані демонструють схожу картину: більшість опитаних не стикалася з відкритою дискримінацією, хоча деякі з них зазначили, що підприємці часто упереджено оцінюють за певними критеріями, наприклад, за зовнішнім виглядом.

«По-перше, ти маєш бути жінкою. Тому що якщо ти виглядаєш так, що тобі це не личить, значить, ти чоловік. А як власниця клініки, ти маєш виглядати трошки як газель, красива. [...] І в той же час тебе це не поважають, тому що ти жінка. І коли я була вагітна, я взагалі нікому не казала. Бо якщо ти вагітна, то тебе вважають дурепою. А якщо ти народила, то ти вже мати. І якщо ти грубиш комусь після пологів, то тебе вважають божевільною». Підприємця, 33 роки, малий бізнес, Миколаївський район

57% підприємців не бачать перешкод, які могли б завадити жінкам обіймати керівні посади. Однак деякі з них назвали такі перешкоди, як відсутність бажання з боку самої жінки (22%), обов'язки по догляду за дітьми (22%), недостатня кваліфікація (19%), брак часу, який вони можуть присвятити бізнесу (14%) та гендерні упередження щодо жінок-керівників (4%).

«Якби мені довелося починати бізнес зараз, я б, напевно, не змогла цього зробити. [...] Перш за все, причина - це сім'я як стримуючий фактор, тому жінка фактично не може повністю присвятити себе розвитку успішного бізнесу. Другий такий фактор - психологічний, це невіра в себе, в свої можливості. І третій момент - це кошти, стартовий капітал, який сьогодні дуже важко зібрати». Підприємця, 38 років, мікробізнес, Миколаївський район

Рисунок 9: Перешкоди, з якими зіткнулися ключові інформанти при веденні бізнес-діяльності після початку вторгнення (кілька варіантів відповіді, N=115)

Жінки-власниці бізнесу та працівниці зіткнулися з додатковими викликами, пов'язаними з обов'язками по догляду за дітьми. 90% підприємців повідомили, що школи в їхньому районі працюють в онлайн форматі, 82% відзначили закриття дитячих садків через безпекові загрози, а 43% - відсутність у школах укриттів на випадок повітряних ударів. Останнє зазвичай означало, що батькам доводилося забирати дітей зі школи під час повітряних тривог, які трапляються досить часто. 50% респондентів вважають, що самотні батьки стикаються з особливими труднощами у веденні бізнесу, а 23% зазначили, що брак закладів з догляду

ПРОГАЛИНИ У ВЗАЄМОДІЇ З ДЕРЖАВНИМИ ТА МІСЦЕВИМИ ОРГАНАМИ ВЛАДИ

Хоча опитані підприємці в Миколаївській області підтримували один одного у вирішенні своїх проблем, багато з них не знали про можливості державної підтримки та повідомляли про низький рівень взаємодії з місцевими органами влади та бізнес-асоціаціями, які мають більш глибокі знання про підтримку бізнесу, що могло б задовольнити наявні потреби.

Хоча лише деякі респонденти (12%) вважають, що війна зменшила їхні можливості доступу до державних грантів або кредитних програм, **77% підприємств повідомили, що не користувалися державною підтримкою бізнесу протягом попереднього року.** За даними, найчастіше бізнес користувався податковими пільгами (15%), компенсацією за працевлаштування ВПО (7%) та державними кредитами (3%). **Деякі респонденти в індивідуальних інтерв'ю висловили занепокоєння щодо доступності державної підтримки бізнесу,** посилаючись на проблеми з документацією, затримки та незадовільну кредитну історію. 10% опитаних підприємств також користувалися послугами порталу «Дія.Бізнес»²¹, зокрема отримували безкоштовні бізнес-консультації, знаходили інформацію про програми підтримки бізнесу, подавали заявки на фінансування, дивилися освітні серіали, подавали заявки на отримання ліцензій та реєстрували ФОП.

Більшість представників бізнесу (82%) не знали про плани уряду щодо відновлення та розвитку свого регіону²². Серед обізнаних про такі плани, лише 14% вважали, що інтереси їхнього бізнесу відповідають планам уряду, тоді як 29% вважали, що частково відповідають, а 43% - що не відповідають. Деякі підприємства (14%) не були зацікавлені в отриманні доступу до програм відновлення та розвитку.

Відповідаючи на запитання про перешкоди для доступу до планів відновлення та розвитку у своїй місцевості, багато підприємств відзначили **брак інформації** про такі плани (46%) та **складність комунікації** з органами влади щодо цих планів (16%). Власне, **76% підприємств повідомили, що взагалі не взаємодіють з місцевою владою,** тоді як деякі зазначили, що отримують інформацію, опубліковану на офіційних веб-сайтах (18%), подають звернення через онлайн-форми (11%) та спілкуються з владою в соціальних мережах (4%).

Водночас деякі представники БМО та ОГС зазначили, що вони добре обізнані з планами відновлення і долучалися до їх розробки, зокрема, брали участь у робочих групах та організовували форуми для обговорення цієї теми. Однак інформацію від спеціалізованих асоціацій отримує обмежене коло підприємств, які є їх членами: лише 10% підприємств знали про бізнес-асоціації в Миколаївській області, які представляють інтереси підприємців, а більшість

зазначила, що не є їх членами, посилаючись на недостатню інформацію про асоціації та високі членські внески. Однак в індивідуальних інтерв'ю деякі респонденти згадували про конструктивну взаємодію з бізнес-асоціаціями.

Підприємці, однак, часто взаємодіють між собою: **52% респондентів повідомили, що взаємодіють з іншими підприємцями задля взаємної підтримки,** наприклад, обмінюються інформацією, надають поради та фахові знання, допомагають один одному писати грантові заявки.

«Про доступні кредити я знаю тільки те, що можна було подати заявку на такий кредит під відсоткову ставку. Ми не скористалися такою підтримкою, спочатку хотіли взяти кредит під відсотки, це те, що держава пропонувала для бізнесу. Але ми цього не зробили, тому що не знайшли застави для кредиту. [...] Можливо, є організації [які підтримують жіноче підприємництво], але на сьогодні вони мені невідомі. [...] Я мала значну підтримку. У мене є друзі, які є такими ж підприємцями, як і я, ми часто говоримо про бізнес, даємо один одному якісь поради, наприклад, щодо постачальників, у кого які ціни, яка якість продукції. І я не знаю жодних інших організацій, які б сприяли моїй діяльності».
Підприємця, 38 років, мікробізнес, Миколаївський район

Незважаючи на помірний рівень залученості до існуючих програм підтримки бізнесу, опитані підприємці висловили зацікавленість у певній (можливо, вдосконаленій або більш доступній) формі державної підтримки: 18% підприємців вважали обмежену державну підтримку в умовах війни проблемою, а **більшість респондентів (70%) зазначила, що державні програми підтримки бізнесу сприятимуть відновленню та розвитку жіночого підприємництва.**

Запит на підтримку та навчання

Серед видів підтримки, які могли б сприяти розвитку жіночого підприємництва, респонденти зазначили грантові програми (80%), зменшення податкового навантаження (68%), пільгове кредитування бізнесу (58%), освітні програми з управління бізнесом (42%), юридичні консультації (33%), зменшення кількості перевірок бізнесу (21%), наставництво (17%) та психологічну підтримку (3%).

Окрім курсів підготовки/перепідготовки власних працівників, респонденти також назвали навчальні програми для підприємців, які б сприяли оптимізації їхньої діяльності: бізнес-планування (78%), фінансова грамотність (77%), маркетинг (55%), підготовка грантових проєктів (47%), антикризовий менеджмент (41%), управління персоналом та рекрутинг (22%) та ІТ-навички (16%).

«Психологічна програма, вивчення конфліктів та їх вирішення, потім як працювати з людьми з ПТСР - це дуже важливе питання, тому що це чекає на нас найближчим часом. [...] Якщо подивитися на Україну загалом, то найбільше наше питання - як жити з людьми, які повернуться з фронту. [...] Тобто робота з військовими, з пораненими солдатами, потім емоційне вигорання і момент самооцінки - цього всього потрібно вчитися моїм співробітникам».
Підприємця, 33 роки, малий бізнес, Миколаївський район

Global Affairs
Canada

ТОЧКИ УВАГИ

Розробка програм раннього відновлення. Для Миколаївської області поточні виклики, які перешкоджають відновленню/розвитку бізнесу, є такими: скорочення населення, безпекові ризики та невизначені економічні перспективи, слабкі вертикальні зв'язки між бізнесом та владою і слабкі горизонтальні зв'язки між бізнесами. З метою підвищення стійкості та здатності цих громад у Миколаївській області до відновлення, зацікавлені організації можуть розглядати ті форми підтримки, які дозволять громадам цієї області розробити плани раннього відновлення та відбудови, що може сприяти створенню додаткових робочих місць та підвищенню привабливості громад для нових мешканців. Зокрема:

- підтримка у розробці планів розвитку та профілів громад²³ шляхом проведення тренінгів та забезпечення практичних напрацювань спільно з містобудівниками та з урахуванням потенціалу і профілю конкретних громад;
- долучення до заходів, спрямованих на організацію більш ефективної міжбізнесової взаємодії через підтримку зусиль бізнесу та громадянського суспільства зі сприяння розвитку жіночого підприємництва та посилення їхньої спроможності надавати широкий спектр бізнес-послуг;
- сприяння зміцненню вертикальних зв'язків між бізнесом та владою, зокрема, використовуючи інструменти для залучення мікро- та малого бізнесу до діалогу та практичної взаємодії.

Трудові ресурси для бізнесу. Найбільшою перешкодою, яка обмежує діяльність малого та мікробізнесу на досліджених територіях, є брак працівників через міграцію та мобілізацію. Тому організації, зацікавлені у підтримці розвитку та зміцненні бізнес-потенціалу, можуть надавати допомогу у формі організації тренінгів, підвищення кваліфікації та перепідготовки працівників для бізнесу в цій місцевості. Особливу увагу можна приділити таким категоріям, як жінки, люди з інвалідністю, люди пенсійного віку, які планують працювати, молоді спеціалісти після навчання, оскільки вони є цільовими категоріями для найму на роботу. Необхідно також охопити такі стимули, як догляд за дітьми, безбар'єрне робоче середовище та інші аспекти, щоб зацікавити вакансіями жінок та інші вразливі групи населення.

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОБМЕЖЕННЯ

Соціально-економічне дослідження мікро-, малих та середніх підприємств²⁴ ММСП) було проведено на основі даних, зібраних у період з 4 грудня 2023 року по 2 лютого 2024 року. В ході дослідження було зібрано як кількісні, так і якісні дані від 613 представників ММСП у чотирьох областях, зокрема 115 у Миколаївській. Розподіл інформантів у вибірці залежно від розміру підприємств базується на даних Державної служби статистики і пропорційно представляє близько 80% мікропідприємств (включаючи самозайнятих), близько 15% малих підприємств та близько 5% середніх підприємств. Частка самозайнятих осіб у вибірці склала приблизно 10% від її загального обсягу. Вибір інформантів здійснювався методом «снігової кулі» з урахуванням таких критеріїв: ведення діяльності в різних секторах економіки та забезпечення балансу між офіційно зареєстрованими підприємствами та тими, які працювали без офіційної реєстрації на момент опитування. Однак доступ до інформантів, які займаються неофіційною підприємницькою діяльністю, був ускладнений, в результаті чого ця група була мінімально представлена – близько 2,5% опитаних підприємств.

Один структурований опитувальник KoVo був розроблений із застосуванням низки обмежень, що дозволило зібрати дані з підприємств різного розміру з урахуванням статі керівника. З огляду на загальну мету цього дослідження, співвідношення у вибірці було скориговано у бік більшої представленості підприємств, очолюваних жінками. Для забезпечення різноманітності було докладено зусиль, щоб знайти якомога більше підприємств, які представляють

різні сектори економіки, мають різний статус проживання (релоковані, постійно працюють в області) і представляють різні райони кожної області, та охопити не лише міські підприємства, але й ті, які працюють у сільських громадах.

Якісні дані у Миколаївській області були зібрані за допомогою напівструктурованих глибинних інтерв'ю з 6 представницями бізнесу та 1 інтерв'ю з керівниками бізнес-менеджмент організацій (БМО), організацій громадянського суспільства (ОГС), які представляють інтереси жінок. Для цього було розроблено два унікальних опитувальники для проведення інтерв'ю окремо з кожною групою інформантів. Оскільки кількість опитаних представників бізнесу не є репрезентативною, усі результати, представлені в цьому звіті, варто розглядати як індикативні щодо досвіду підприємств у Миколаївській області.

Паралельно було розроблено скрипти в RStudio для отримання даних про вакансії та резюме з українського сайту з пошуку роботи Work.ua. Результати веб-скрейпінгу дозволили отримати кількісну картину динаміки ринку праці, включаючи демографічні характеристики шукачів роботи, а також визначити сектори економіки, в яких серед шукачів роботи переважають жінки або чоловіки. Ці дані було доповнено аналізом вторинних даних про ринок праці (статистичні дані щодо безробітних осіб за типом економічної активності, дезаггредовані за віком та гендером, за період 2021-2024 років), зібраних Державною службою зайнятості України.

КІНЦЕВІ ПРИМІТКИ

1. Київська школа економіки. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року, квітень 2024 р.
2. Програма розвитку ООН в Україні. Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні бізнеси в Україні. Київ: 2024 р. (англійською)
3. Центр економічної стратегії. Економіка України у 2023 році: головне. Київ, січень 2024 р.
4. Група Світового банку. Інфляція, споживчі ціни (річний %). Україна, 2024 рік. (англійською)
5. Національний банк України. Щомісячні опитування підприємств України, квітень 2024 року. Київ: травень 2024 року.
6. Київська школа економіки. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року, квітень 2024 р.
7. Київська школа економіки. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року, квітень 2024 р.
8. Радіо Свобода. «Зруйновані 15 тисяч об'єктів»: як відбудовують Миколаївщину під час війни?, травень 2024 р.
9. Reuters. Постраждале від конфлікту українське місто готується до життя після війни, липень 2024 р. (англійською)
10. Миколаївська обласна державна адміністрація. Загальний огляд економіки, 2024 р.
11. Адміністрація Миколаївського морського порту. Майже 30 млн тонн вантажу перевалено Миколаївським морським портом в 2021 році, січень 2022 р.
12. Економічна правда. Заблоковані порти та заміновані поля: як війна вплинула на економіку Миколаївщини, травень 2024 р.
13. Центр транспортних стратегій. Миколаївські порти повністю готові відновити роботу, червень 2024 р.
14. . ФОП (фізична особа підприємця) – тип підприємства, яким володіє і керує одна особа, і в якому немає юридичного розмежування між власником і суб'єктом господарювання. Не обов'язково працює самостійно і може наймати інших людей.
15. Opendatabot. Понад 300 тисяч нових ФОПів відкрилося у 2023 році, січень 2024 р.
16. Opendatabot. 56% нових ФОПів в Україні у 2023 році відкрили жінки, листопад 2023 р.
17. Opendatabot. 59% нових ФОПів в Україні у 2024 році відкрили жінки, травень 2024 р.
18. Міністерство економіки України. Очищуємо територію України від мін: обстежена майже половина визначених пріоритетними земель сільгосппризначення, жовтень 2023 р.
19. Чесно. На лінії вогню: як війна руйнує економіку прифронтових регіонів, червень 2024 р.
20. Миколаївський обласний центр зайнятості. Аналітична та статистична інформація: Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості, 2024 р.
21. Портал Дія.Бізнес - це національний державний проєкт з розвитку підприємництва та експорту, який реалізується Міністерством цифрової трансформації України спільно з Офісом з розвитку підприємництва та експорту. Більше інформації за адресою: business.dia.gov.ua
22. Державні плани відновлення та розвитку: у липні 2022 року Верховна Рада України внесла зміни до Закону «Про засади державної регіональної політики», які визначають основні правові, економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та організаційні засади державної регіональної політики, внутрішньої політики України, встановлюють особливості відновлення регіонів та територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України. А в липні 2023 року Кабінет Міністрів України затвердив положення про відновлення та розвиток регіонів і громад. Більше інформації за адресою: <https://recovery.gov.ua/>
23. Профіль громади - це документ, що складається з набору статистичних даних, таблиць, графіків, діаграм та тексту, які мають комплексно, наочно, кількісно та якісно продемонструвати соціально-економічний потенціал громади та ефективність його використання. Більше інформації за адресою: <https://decentralization.ua/>
24. Мікропідприємства – це підприємства з середньою кількістю працівників до 10 осіб. Малі підприємства - підприємства з середньою кількістю працівників до 50 осіб. Середні підприємства – середня кількість працівників до 250 осіб. Самозайнята особа - платник податків, який є фізичною особою – підприємцем і провадить незалежну професійну діяльність, за умови, що така особа не є працівником в межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності.

ПРО ІНІЦІАТИВУ REACH

Ініціатива REACH сприяє розробці інформаційних інструментів та продуктів, які підвищують спроможність суб'єктів гуманітарної діяльності ухвалювати рішення на основі фактичних даних у контекстах надзвичайних ситуацій, відновлення та розвитку. Методології, які використовують REACH, охоплюють збір первинних даних і глибинний аналіз, а вся діяльність здійснюється через механізми міжвідомчої координації гуманітарної допомоги. REACH – це спільна ініціатива організацій IMPACT Initiatives, ACTED і Навчального та науково-дослідного інституту – Програми ООН з використання супутникової інформації в оперативних цілях (UNITAR-UNOSAT).

Global Affairs
Canada

REACH

Informing
more effective
humanitarian action